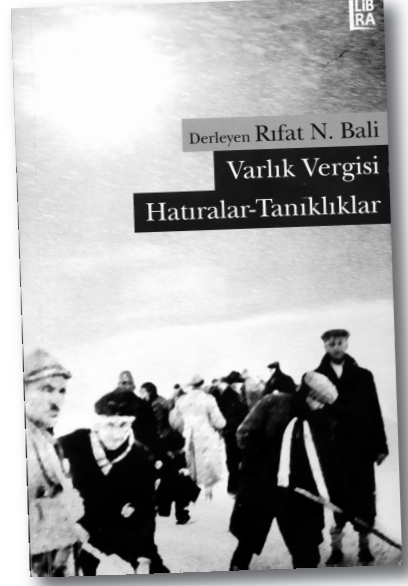

Tanıkların dilinden Varlık Vergisi'nin içyüzü

FERDA BALANCAZ
feda@agos.com.tr

Yazar ve araştırmacı Rifat Bali'nin bu hafta Libra Yayıncılık'tan yayımlanan 'Varlık Vergisi Hatıralar-Tanıklıklar' kitabında 158 kişinin hatıraları yer alıyor. Bunlardan 87'si Yahudi, 30'u Ermeni, 13'ü Rum, 1'i Bulgar, 1'i Levanten, 26'si ise Müslüman. Bu hatıraların önemli kısmı, daha önce hiçbir yerde yayımlanmadı.

Bali'nin kitabı, kısa süre önce yayımlanan ve kamuoyunda geniş yankı bulan bir kitaba cevap niteliği de taşıyor. Emekli Maliye müfettişi Cahit Kayra'nın Şubat 2011'de çıkan 'Savaş, Türkiye, Varlık Vergisi' başlıklı çalışması kısa sürede üç baskı yapmıştı. Rifat Bali'nin kitabın önsözünde de belirttiği gibi, Cahit Kayra özetle şunları iddia ediyordu: Varlık Vergisi dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda zorunlu bir vergidir. İddia edildiğinin aksine Varlık Vergisi gayrimüslim mükelleflere ayırıcı ve haksız bir şekilde uygulanmamıştır.

Rifat Bali, bu iddialara cevaben, kendi deyimiyle "gerçeğin ne olduğuna dair bir hatırlatmanın, bir kere de mağdurların dile getirdikleri hatıralar vasıtasıyla yapılması" gerekliliğinden yola çıkıyor.

İlk kez bu kitapla gün yüzüne çıkan hatıra ve tanıkların büyük çoğunluğu, babaları, büyükbabaları veya erkek kardeşleri bu vergiye maruz kalmış kişilerin anlatılarından oluşuyor. Bunların içinden, Varlık Vergisi'nin inkâr edilme istenen gerçekliğini tüm çıplaklığı ile ortaya koyanlardan bir demet sunuyoruz. Bali'nin kitabı, Türkiye'de yakın tarihin gerçeklerini tartışırken sözlü tarihin ne kadar önemli bir yöntem olduğunu bir kez daha kanıtlıyor.

Halıdaki delik

Herkül Millas:
1940 doğumlu olduğuma göre Varlık Vergisi'ni yaşamışım ama hatırlamam mümkün değil, çok küçüktüm. Yine de bu verginin izlerini içimde taşıyorum duygusunu yaşam. Beş-on yaşlarında olduğum yıllarda, evde anemle babam ilgili kelimeleri kullandıklarında esen hava içime sinmiş – Rumca "to varlık": korku, hatta dehşet, huşu, öcü. Evde "Varlık"tan söz edildiğinde alçak sesle konuşulurdu, bir ölüden, bir suçtan veya günahatın söz edilmesine. Küçükken bu konuyu bir tür tabu gibi algıladım. Soru da sormazdım, çünkü olayın kurcalanmasının istemediğini sezdim. Şimdi 60-65 yıl önceleri hatırlamaya çalışırken, anemle babamın birbirini üzmemek için konuyu geçiştirmek istediklerini düşünürüm.

Babam Yunan uyruklu, anemem Türk uyruklu; her ikisi de doğma büyüme İstanbullu Rum. Anemem Orta köylü, babam Tatavlatlı. O yıllarda enderdi ama aşık olup evlenmişler. Babam baba mesleğini sürdürmüştü, Paris diplomatı terzi olmuş. 1935 yılında Ankara'da terzi dükkânı açmış. İşleri çok iyi girmiş en başlarda ama sonra sıkıntılar baş göstermiş. Bir yanda Türk uyruklu olmayan Rumlara getirilen çalışma kısıtlamaları, öte yanda İkinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu sıkıntılar yüzünden babam bu dükkânını terk etmek, aile İstanbul'a taşınmak zorunda kalmış. Ağabeyimle birlikte (o 1945'te öldü) çok zor şartlarda yaşamışımız. "Varlık" bu şartlarda gelivermiş.

Anlatcağım olayı on beş yaşlarımdayken öğrendim. Bir gün babam, "Bu halının kenarındaki deliğin öyküsünü anlatayım" dedi. Tak-

dir edilen Varlık Vergisi'ni ailenin ödemesine imkân yoktu, dairemize haciz için gelmişler. Evin mallarını teker teker kaydetmeye başlamış mevrular. Kısmış ve soba yanıyormuş. Bir an sobadan bir kor fırlamış, halının kenarına düşmüş. Hali hafiften yanmaya başlamış. Ama ne babamda ne de anemem müdahale edecek takat varmış. "Zaten artık evin mallarına bizim malmız göziyle de bakmıyorduk" diye anlattı babam. Memurun biri kuru sobaya atmış, içten içe yanan atesi söndürmüştü.

Ama babamın anlatıklarına göre, sonunda haciz gerçekleştirilmiş. İngiliz, Fransız ve başka yabancı güçler bu verginin yabancı uyruklulara uygulanmaması için baskı yapmışlar. Yunan uyruklu olanlar da verginin bu biçiminden kurtulmuşlar. Hali evde kaldı. Ben küçük bir çocuk olarak üzerinde saatlerce oynadım. Her santimetresini ezberler biliyorum. Deselerine ve renklerine bakarak hayaller kurdum, oyunlar kurguladım. 1965 yılında babam Yunan uyruklu diye ülkenin kovulunca hali da bir yovun buldu Yunanistan'a vardı. Halının deliğini uzmanına verip onarmışlar. Ama rengi tam tutturamamış usta; delik kısmı daha açık renk olduğu için hemen belli oluyor.

Anemle babam on beş yıl önce öldü. Şu an hali bizim Mora'daki köy evinde. Eskimiş halini beğenmeyen öğullarımıza, biz de öldükten sonra isterse halyı bir süre daha atmalarını söyledim. "Büyükbaba ve büyükanneniz hürmeten" dedim "hemen elden çıkarmayın isterseniz." Ve deliğin öyküsünü anlattım onlara. Üçüncü kuşak ne anladı, pek bilemeyeceğim.

Aron Ender:

'Dedem Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'a gitmiş'

ödeyemediği için haciz olmuş ve bız çok zor durumda bırakılmıştık. Herhalde haciz edilen mülk ve mallar, biçilen vergiyi karşılamış olmalı ki evimize dokunmadılar. Ankara'daki –ve de bütün Türkiye'deki- Yahudiler aynı acıyı yaşadılar.

Bugünkü değerler mukayese edemeyeceğim ancak o zaman için ödenemeyecek kadar çok olduğu söylenen bir vergi ile karşılanmıştı. Yanlış anımsamıyorsam, üç yüz bin lira idi ve bu büyük bir servetti o zaman için. Varlıkları da olsa, dedemi yıkacak kadar büyük bir rakam...

Tahakkük işi Valilik'te bir komisyon yapardı ve tiraz hakkı da kesinlikle yoktu. O komisyon içinde dedemin hürdatat işinde rakibi olan Vehbi Koç'un bulunduğu söylenirdi. Vergisini ödeyemeyenlerin mali mülkü haciz edilir, o da yetmezse Erzurum ya da kınlarında Aşkale adlı bir kasabaya, taş kırmak ve yol yapmak üzere sürülürdü. Burada hayatlarını kaybedenler çok oldu. Bu tarihi olayları anlatan çeşitli kitapları okunması tavsiye ederim.

Dedem işi dükkânına el konulmuş, evine haciz memurları gelmiş ve bulabildikleri bütün eşyayı alıp götürmüşü. O canım koşağın da birkaç gün sonra boşaltılması için emir verilmişti. Beş-altı yaşımıydım. Çocukluğumun en büyük travmasını işte o zaman yaşadım. Saray salonlarını andıran de-

stada İstanbul-Anadolu arasındaki iritab bir süreliğine kopuk idi. İki idare vardı. İstanbul'da hâlâ Osmanlı yönetimi hüküm sürmekte ve İstanbul-Ankara arasında iritab, ancak ticari amaçlarla ve özel izin ile yapılabilmekteydi.

Vali bu dokunaklı ve gerçek konuşma üzerine yardımıcısı çağırması ve eve dokunulmamasını emretmiş. Ayrıca, yine dayımın anlattığına göre, vali bey, dayıma, bayramlarda gelip elini öpmesini ve tekrar görüşmek istediğini söylemiş.

Geldim Varlık Vergisi sırasında dedemin evine... Ev böyle kurtuldu da acaba halen evimde bulunan tablolar ve avize nasıl elde kalabilmiş, bize kadar ulaşmış? Annemin anlattığına göre haciz yapılmaya öğrenildiğinden birkaç eşya bir yerlere nakledilmişti.

Evin ve bir iki eşyanın kurtarılması, dedemi biraz rahatlattı ancak o sert görünümü fakat ara sıra torunları ile şakaşlaşırkenki güler yüzlü halini bir daha hiç gördüğümü hatırlamam.

Dedem ile ilgili hafızamda şu anda başka çocukluk anısı yok. Belli bir zaman sonra İstanbul'a taşındı ve onu son gördüğüm, İzmirde teğmen üniforması ile onu ziyaret ettiğim 1963 senesi oldu. Arkasında onu hatırlatacak hiçbir yazı bırakmadı, doğru. Ama ben bunca yıl sonra onu hâlâ unutmadım. Onun adını gururla taşıdım fakat bazı zamanlar yaşadığım değişim ortamlarda, isimnimden dolayı zorluk çektiğimi de söylemliyim. Çok defa, kendimi "beyaz bilelerin bulunduğu çuval içindeki tek kara bile" gibi hissettiğim olmuştu. Bir toplulukta kendini yabancı, daha doğrusu farklı hissetmek, öteki olarak algılanmak hiç de hoş bir şey değildir. Yine de sorulduğunda, ya Yahudi olduğumu ya da dedemin anısına onun adını taşıdığımı söyledim.

Bir parantez açıp söyleyeyim, savaş sırasında

(KOP DAGI) misafirleri

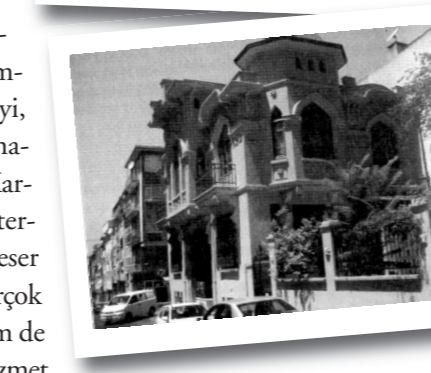

Dalita Hacıyan:

'Torosyan ailesinin evi belediye başkanlığı binası oldu'

Annenin bir genç kız olarak yaşadığı ev 1930 yılında büyükbabam Mösyo Torosyan tarafından inşa edilmişti. On fertten oluşan aile Varlık Vergisi'ne kadar bu evde yaşadı. Annem o tarihte 16 yaşında idi. Tahakkük edilen vergiyi ödemek imkânsız olduğundan ev bütünü antik mobilyalarıyla birlikte haciz edildi. Yılbaşı günü aile evden kovuldu ve amcam, yani annemin ağabeyi, Aşkale'ye gönderildi. Hâlihazırda evimiz olan binada Kartemisan Şirketi faaliyette göstermekte. İkinci derece tarihi eser olarak tasnif edildiğinden birçok kere restore oldu. Bir dönem de Belediye Başkanlığı olarak hizmet

verdi. Türkiye'de yaşamıyoruz. 2008 yılında Türkiye'ye geldiğimde ben aynı aradım ve buldum. Kartemisan Şirketi binayı gezme izin verdi. Heyecan verici bir ziyaretti.

TOKATLIYANDAN AŞKALEYE

Rosie Pinhas-Delpuech:

'Farelerden biri bir gece arkadaşın donuna girmiş'

Babam Nissim Freddy Pinhas (1914-1992) küçükken taş kırmak, yol inşa etmek için gönderildiği Aşkale ile ilgili hatıralarını bana sık anlattı. Pozitif bir insan olduğu için anlattıkları gülmüştü. Aşkale'ye varmak için uzun müddet karda yürümüştü. Ayakları donmuştu. Bir köylü onları karşılamış ve ısırmak için ayaklarını sıcak su ile yıkamıştı. Bunu anlattı. Ayrıca uyudukları ahır fare dolu olduğunu söyledi. Farelerden biri bir gece bir Yahudi arkadaşının donuna girmiş ve bu arkadaş haykırmak uyanmıştı. Donunun içindeki fareyi yakalamak isteyen arkadaşını taklit ederek bizleri güldürdü. Onları taş kırmaya götüren çavuş antisemitti. Onları çok fazla ve tekrar tekrar çalıştırdı. Ancak babam hiçbir zaman Varlık Vergisi'nin haksız ve zorlayıcı yanını düşünmedi. Bizler ilkokula gidiyorduk ve şayet israr etseydi bizleri düzene karşı falso duruma bırakacaktı. İyi yaptığını zannediyordum. Dahası Yahudi arkadaşlarıyla birlikte yaptığı ikinci bir askerlik hizmeti olarak adlandırıldığı Aşkale macerası ile fazla travmatize olmuşu benzemiyordum. Aynı anda Fransa'da kızkardeş ve kuzenleri Nazi işgali altında idiler ve Yahudiler toplama kamplarına götürülüyorlardı. Buna karşın anem ve anneannem Varlık Vergisi'ne karşı son derece diğil biliyorlardı. Annem bir günden diğerine servetini kaybedenleri bana anlatırdı.

Nurhan Becdiyân:

'Kirkor Efendi, ayağımdaki çizmelerimden başka her şeyim senin emrindedir'

Benim ailemden hatırladığım, ancak dedemin iflası ile ağabeyinin sedye ile Aşkale'ye gönderilmek üzere Ölünceye kadar zar zor geçinebildiler. Ölünceye kadar zar zor geçinebildiler. Baba tarafım bu bakımdan şanslı oldu ve büyükbabam ve dört oğlu vergiyi ödeyebilirdi. İlginc bir hatıra da Orgenel Sükrü Kanatlı (eski Kara Kuvvetler Komutanı) ile ilgili. Sükrü Paşa, büyükbabamın ah- habı idi (ve kız da babamın ve annemin düğününde gelinin kuyruğunu tutan küçük kızlardan biri idi) ve Varlık Vergisi listeleri asıldığı zaman büyükbabama gel-

miş ve "Kirkor Efendi, ayağımdaki çizmelerimden başka her şeyim senin emrindedir, ne kadar paraya ihtiyacın varsa söyle verebileceğim kadar vereyim" demiş. Büyükbabam bundan çok duygulanmış ve çok teşekkür ederek ihtiyaçları olmadığını ve çok da duygulandığını söylemiş. Bu da işte başka bir hatıra... Ne yazık ki bu konu evde pek konuşulmadı (1915 Soykırımı'nın konuşulmadığı gibi), öyle ki daha fazla detay bilgim yok.

Prof. Nurhan Davutyan:

'Drahoma parasını verip evi kurtarmışlar'

Kerestecilik yapan babam Kevork Davutyan'a 15 bin lira takdir edilmiş. Kendisinin yıllar sonra anlattığı şuydu: "Her şeyi en iyi şartlarda tasfiye etsem 7-8 bin lira elde ederdim." Bekâr olduğundan (ana-babası da ölmüş) bir arkadaşının evinde saklanarak firtınaya atılmış. Bunun üzerine Maliye, iki çocuklu bir dul olan halamın 3 katlı evine el koymuş.

1945 gibi Varlık Vergisi'ni ödemek taksidle bağlanınca bazı kusurlarından ötürü drahoması yüksek olan anemle evlenip, drahoma parasını Maliye'ye vererek halamın evini "kurtarmışlar." Aile içinde verginin aşırı yükseklığı, "kereste" işinin göz önünde oluşuna bağlanırdı. Han içi yerlerden yapılan işlerin tercih edilmesi gerektiği söylenirdi.

Beki Sarfatı:

'Matematik hocamız bizleri hep küçümser ve saldırdı'

Varlık Vergisi'nden önce yirmi sınıf olarak babam Jak Sarfatı ve amcam Leon Sarfatı askere alınmışlardı. O sırada ülkünkânda büyükbabam Nesim Sarfatı kalıyordu. Babam askerden geri geldiğinde biz anne-kız ve amcamın karısı ve kızları İstanbul'da idik. Edirne Kızı Ortaokulu'nda okudum. Okulda da antisemit davranışlar vardı. Matematik hocamız vardı, Doğan Bey. Çok tanınmış bir aileydi. Dükkanımız Balıkpazarı'nda idi. "Bu Doğan Bey bana "Dükkanımızın önünden geçiyordum. Her şeyiniz haciz ediliyordu" dedi. Doğan Bey kötü bir insandı. Bizlere, Musevi kızlara kötü davranırdı, münasip olmayan hareketlerde bulunurdu. Bizleri hep küçümser ve saldırdı. Yazın özel ders verip para alabilmek için bizleri ikmale bırakırdı. Varlık Vergisi'ni ödedik ve babam Aşkale'ye gitmedi. Babam "kedimos kon sakos vaziyos" (boş çuvalarla kaldık) derdi. Kendisi bakkallara toptan maddeleri satardı. Kahve, pirinç gibi... Bu maddeler kolonilerden geldiği için onlara "kolonyalist" denirdi. İkinci bir dükkânımız daha vardı. Orada da kahve değirmeni vardı. Kahve kavururduk. Babam aynı zamanda Shell Company'nin mümessilliydi. Varlık Vergisi'nden sonra yeniden kalkındılar.

Samuel Sami Coyas:

'Eski ortağı patronu olmuştu'

Savaş yıllarıydı. Askerde iken dışarıda olup bitenlerden fazla haberdar değildik. Ancak Varlık Vergisi'ne çok konuşulmuştu. Birçok kişinin iflas ettiği ve bazı gayrimüslimlerin Aşkale'ye tehcir edildikleri söyleniyordu. Askerde zengin gençler de vardı. Bunlar ailelerinden her mektup geldiğinde ağlamaya başlardı. Babaları Aşkale'ye gönderilmişti. Evlerinde ne varsa, kahve fincanları bile, alınmıştı. Amcam Nisim Amon da bu dönemde bütün servetini kaybetti. Birizi kırk altına üç çocuğu vardı; Estreya (kız), İzak ve Jojo. Varlık Vergisi'nden önce bir manifatura mağazaları vardı ve bir Türk ortağı vardı. İşiyi iyi yapıydı. Ancak Varlık Vergisi'ni ödemesi gerektiğini bunu yapabilmek için hisselerini ortağına satmak, oturduğu evden çıkmak da küçük bir eve taşınmak zorunda kalacaktı. Daha sonra bir zamanlar sahibi olduğu şirkette müşahadem olarak çalışmaya mecbur kaldı. Eski ortağı patronu olmuştu. Bunu kabul edemedi ve iş değiştirirdi. Yine içinde sık sık marmak için Anadolu'ya seyahat ederdi. Hayat standartları çok düşmüştü. Maddi durumu hiçbir zaman eski seviyesine gelmedi.

Harun Bozo:

'Paramız senin parandır'

Varlık Vergisi'nden ne kadar mağdur olduğumuz yılları hiç unutamam. Daha önce babamın ağladığını hiç görmemişim. O gün ağladığını gördüm. O zaman kardeşlerim İstanbul'da, ben Urfa'daydım. Babama 50 bin lira vergi tahakkük ettilerdi. Bu büyük bir servetti. Kardeşlerim Yakup ve Musa babama mektup yazıyor ve 70 yaşındaki adam ağlamaya başlardı. Kardeşleri büyük destek verdiler. "Paramız senin parandır" dediler. Babam Urfa'da en yüksek Varlık Vergisi'ni ödeyen oldu. Urfa'dan kimse Aşkale'ye gönderilmedi.